

MARIA BABICKA

BAROKOWY KOŚCIÓŁ PIELGRZYMKOWY W KROŚNIE NA WARMII *

Kościół pielgrzymkowy w Krośnie na Warmii, jak wiele zabytków z tego terenu, nie doczekał się dotychczas naukowej monografii z punktu widzenia architektury czy historii sztuki. Z pewnością jednak zasługuje na osobne opracowanie, nie tylko z uwagi na swą nieprzeciętną wartość artystyczną, ale i na oryginalność ujęcia. Kościół ten bowiem nie występuje stereotypowo, lecz wraz z przyrodą i z zabudowaniami, w których skład wchodzi plebania i otaczający go czworobok krużganków z kaplicami na narożach, tworzy rzadko spotykany w Polsce w okresie baroku kościelny kompleks architektoniczny, zwany ze względu na swą funkcjonalność odpustowym albo pielgrzymkowym.

*

Pierwsze wzmianki o kościele w Krośnie pojawiły się w literaturze niemieckiej w XIX w. jako wiadomości historyczne zamieszczone w publikowanych materiałach źródłowych pt. *Scriptores rerum Warmiensium*¹ oraz w opracowaniach, omawiających dzieje miejsca pielgrzymkowego w Krośnie, opartych w pewnej mierze na archiwaliach².

* Artykuł niniejszy powstał na marginesie mojej rozprawy doktorskiej pt.: *Barokowe kościoły odpustowe na Warmii* przygotowywanej na Uniwersytecie Wrocławskim pod kierunkiem prof. dra Zbigniewa Hornunga, któremu w tym miejscu dziękuję za okazaną mi życzliwość i opiekę nad pracą. Składam też podziękowanie ks. bpowi drowi Janowi Obląkowi, ks. drowi Julianowi Wojtkowskiemu i pani Janinie Bombińskiej za wyświadczone mi przysługi w czasie zbierania przeze mnie materiałów naukowych w Olsztynie, dotyczących kościoła w Krośnie.

¹ *Die ermländischen Anniversarienbücher*. [W:] *Scriptores rerum Warmiensium*, Braunsberg 1866, t. I, s. 289. *Sedes archipresbyterales dioecesis Warmiensis*, ibidem, s. 438.

² *Der Wallfahrtsort Krossen*, [W:] *Ermländischer Hauskalender*, Braunsberg 1867, t. 11, s. 19, 20. *Der ermländische Wallfahrtsort Krossen*, „Pastoralblatt für die Dioecese Ermland”, Braunsberg 1886, s. 18—23. A. Kolberg, *Das Stift Krossen bis 1714*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, IX (1891) 585—858 (w skrócie: ZGAO).

W 1894 r. obiekt nasz po raz pierwszy, lecz bardzo pobieżnie został zinwentaryzowany przez A. Boettichera³ z okazji przeprowadzanej przez niego wówczas na terenie Prus Wschodnich inwentaryzacji zabytków sztuki.

Szczegółowszy niż u niego opis kościoła zamieszczono w popularnym anonimowym opracowaniu o charakterze przewodnika z początku XX w. pt.: *Die Wallfahrtskirche in Krossen*⁴, do którego dołączono fotografie przedstawiające ówczesny wygląd kościoła oraz zdjęcia ukazujące szkody wyrządzone w jego architekturze podczas pierwszej wojny światowej w 1914 r.

Omawiają też kościół w Krośnie, łącznie z innymi zabytkami Prus Wschodnich, prace A. Ulbricha⁵ i E. Galla⁶ oraz pozycje relacjonujące przebieg czynności konserwatorskich, przeprowadzonych w sanktuarium krośnieńskim. Należą do nich: „Bericht des Konserwators der Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen über seine Tätigkeit im Jahre 1901—1935”⁷ oraz w polskim języku artykuł ks. J. Wojtkowskiego⁸.

Za materiał archiwalny, wykorzystany przez autorkę do niniejszego opracowania, posłużyły akta znajdujące się w Archiwum Diecezji Warmińskiej w Olsztynie⁹.

1

Krosno — mała osada w powiecie braniewskim, położona w pobliżu Ornety nad rzeką Drwęcą (dopływ rzeki Pasłęki), wzmiankowana jest w dokumentach już w 1334 r. jako wieś Bludyn¹⁰, którą w 1384 r. ku-

³ A. Boetticher, *Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen, Das Ermland*, Königsberg 1894, t. IV, s. 167—171.

⁴ *Die Wallfahrtskirche in Krossen*, Guttstadt 1929.

⁵ A. Ulbrich, *Kunstgeschichte Ostpreussens vor der Ordenszeit bis zur Gegenwart*, Königsberg 1932.

⁶ E. Gall, G. Dehio, *Deutschordensland Preussen*, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler, München—Berlin 1952, s. 183. Wspomnieć też należy opracowany w 1954—1955 r. przez P. Skubiszewskiego i E. Struszyńską *Katalog zabytków sztuki w Polsce (województwo olsztyńskie, pow. Braniewo)*, maszynopis w przygotowaniu do druku, znajdujący się w Instytucie Sztuki PAN.

⁷ Königsberg 1902—1936.

⁸ J. Wojtkowski ks., *Sanktuarium Nawiedzenia N.M.P. w Krośnie nad Drwęcą Warmińską*, „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne”, wrzesień — październik (1962) 29.

⁹ W skrócie: ADWO. Przy powtarzającym się cytowaniu tych samych akt będą podawane tylko ich sygnatury.

¹⁰ *Codex diplomaticus Warmiensis*, t. I—IV, Mainz—Braunsberg—Leipzig 1860—1935, t. II, nr 35.

pił na własność szlachcic Jan Krossen¹¹ i która prawdopodobnie odtąd zmieniła swą nazwę na Krosno¹².

Geneza znajdującego się tam obecnie kościoła pielgrzymkowego wiąże się z historią małej kamiennej figurki, przedstawiającej Matkę Boską z Dzieciątkiem na ręku, uważanej za cudowną. Legenda¹³ opowiada, że figurkę tę znalazły dzieci na kamieniu w rzece Drwęcy. Wielokrotnie przenoszona do wsi, a potem do kościoła parafialnego w Ornecie, figurka stale znikala stamtąd i w tajemniczy sposób pojawiała się na dawnym miejscu w rzece. Dlatego tuż obok, nad brzegiem Drwęcy zbudowano ku czci Matki Boskiej drewnianą kapliczkę, która około 1590 r. zaczęła przyciągać rzesze pielgrzymów¹⁴. Protestant Sebastian Perbandt¹⁵, ówczesny właściciel Krosna, nie dbał o kaplicę, z biegiem więc czasu uległa ona prawie całkowitej ruinie.

Około 1592 r. dobra Krosna nabył katolik Jakub Barcz, burmistrz z Braniewa¹⁶. Już w 1593 r. wzniósł on na własny koszt na miejscu starej kaplicy nową i większą z muru pruskiego i uposażył ją bogato¹⁷. Dzięki jego staraniom od 1600 r. ksiądz z Ornety raz w miesiącu odprawił w niej mszę św.¹⁸, a od 1685 r. kardynał Michał Radziejowski, biskup warmiński, przydzielił jej stałego kapelana rezydującego w Krośnie¹⁹. Odtąd tak wzrósł napływ pielgrzymów, że kaplica nie mogła ich pomieścić i konieczna była większa budowla. Zatrószczył się o to mianowany w 1697 r. proboszczem i dziekanem w Ornecie ksiądz Kacper Simonis²⁰, który szczególną opieką otoczył miejsce pielgrzymkowe w Krośnie, położone na terenie jego parafii. Zamierzając zbudować tam monumentalny kościół, w pierwszym rzędzie zajął się uporządkowaniem i po-

¹¹ Ibidem, t. III, nr 175.

¹² A. Boetticher, op. cit., s. 168.

¹³ Treść legendy zamieszczają wszystkie pozycje bibliograficzne wymienione w przypisach: 2, 3, 4.

¹⁴ ADWO, B 51 *Status loci Crossen 1798*, s. 1.

¹⁵ ADWO, H 65 *Hystorica narratio de Crossensi Templo eius Gratiosa Imagine BVM ac de praedio ibidem* (koniec XVIII w. do 1802 r., w treści: 1380—1802 r.), s. 8.

¹⁶ Zarówno w źródłach, jak i w literaturze występuje niezgodność co do daty nabycia Krosna przez Barcza.

¹⁷ ADWO, B 7 *Acta visitationis generalis*, 1622, s. 133. Aneks u A. Kolberga (op. cit., s. 656).

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ B 51, s. 2.

²⁰ ADWO, H 67 *Catalogus alphabeticus crossensium sacerdotum saecularium a prima fundatione anno 1681 (do 1856)*, s. 63. Dane biograficzne ks. Simonisa znajdujemy w: H 65, H 67 oraz w *Die ermländischen Anniversarienbücher*, op. cit., s. 264, 265.

większeniem beneficjum jako podstawy utrzymania księży²¹. Przez długi czas gromadził też fundusze oraz przeprowadził wśród wiernych całej diecezji zbiórkę pieniężną, do której dołączył własne oszczędności. W przedsięwzięciach swych znalazł Simonis przychylnego protektora w osobie biskupa warmińskiego Teodora Potockiego (1711—1723)²². Biskup ten, jako główny fundator kościoła w Krośnie, dostarczył na jego budowę znaczną ilość materiałów budowlanych²³.

Nowy kościół miał stanąć na tym samym miejscu, gdzie według legendy została znaleziona figurka Madonny. Miejsce to przygotował Simonis z wielkim nakładem pracy, zmieniając w latach 1710—1714 koryto rzeki²⁴. Aby zaś czuwać bezpośrednio nad przebiegiem prac, zrzekł się swego stanowiska w parafii orneckiej i dnia 20 marca 1715 r. przeniósł się na stałe do Krosna²⁵.

Budowę kościoła według planów wykonanych w Warszawie²⁶ zaczęto w tym samym roku, zatrudniając przy niej budowniczego Jana Krzysztofa Reimersa z Ornety²⁷. Dnia 18 września 1715 r. bp Teodor Potocki położył kamień węgielny²⁸. W następnym roku zostały założone fundamenty kościoła, a w 1717 r. rozpoczęto budowę ścian, którą ukończono w 1718 r. oraz wykonano wtedy drewniany dach i przykryto go dachówką. W 1719 r. zasklepiono podziemia kościoła, prezbiterium i częściowo nawę, a także wzniesiono wieżę północną. Resztę nawy w kierunku zachodnim zasklepiono w 1720 r. oraz wybudowano wieżę południową, któ-

---

²¹ Sporo kłopotów przysporzyły Simonisowi zakończone owocnie starania o odkupienie dóbr Krosna od Andrzeja Dromlera, któremu kapituła warmińska swego czasu te dobra, odziedziczone po kanoniku Krügerze, nieopatrznie sprzedała. Sprawy powyższe szczegółowo omawiają akta H 67, B 51 oraz A. Kolberg, op. cit.

²² Wiadomości o zbiórce pieniężnej przeprowadzonej przez Simonisa w: H 67, s. 68. Pośredniczył w niej biskup T. Potocki, kierując do wiernych całej diecezji list pasterski nawołujący do gromadzenia funduszy na budowę kościoła w Krośnie. Odpis tego listu pochodzącego z dnia 18 XI 1715 r. znajdujemy w ADWO, H 147 *Liber copialis Meelsacensis fundationes et processus continens 1650—1725*, s. 236. Oszczędności Simonisa przekazane na budowę kościoła w Krośnie wynosiły 12 251 marek i 8 guldenów, o czym: B 51, s. 4.

²³ B 51, s. 5.

²⁴ H 67, s. 64. W broszurce pt.: *Die Wallfahrtskirche in Krossen...*, s. 20 istnieje wzmianka mówiąca, że główny ołtarz obecnego kościoła stoi dokładnie w miejscu znalezienia figurki Madonny, a tam, gdzie dawniej stała kaplica Barcza, wznosi się północno-wschodnia kaplica kruzganków.

²⁵ B 51, s. 4. Osiedlając na stałe w Krośnie stworzył Simonis przy tamtejszym sanktuarium zgromadzenie księży, tzw. *Aggregatio Sacerdotum Saecularium*.

²⁶ Ibidem.

²⁷ *Die ermländischen Anniversarienbücher...*, s. 289.

²⁸ B 51, s. 5.

raż jak i północną pokrył blachą miedzianą blacharz z Lidzbarka, otrzymując za tę czynność 130 marek ²⁹.

Dnia 8 września 1720 r. biskup Potocki dokonał uroczystej konsekracji kościoła w Krośnie ku czci Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Józefa ³⁰. W tym samym roku dnia 19 grudnia zmarł budowniczy Reimers, którego pochowano w Krośnie w podziemiach kościelnych ³¹. Kto po nim sprawował pieczę nad dalszą rozbudową sanktuarium krośnieńskiego — nie wiadomo. Dokumenty, pomijając tę sprawę, w dalszym ciągu wspominają o pracach w kościele, przeprowadzonych w 1721 r. Złożyły się na nie: umocnienie konstrukcji dachowej, wykonanie okien, wymalowanie kościoła od zewnątrz farbą spreparowaną z gotowanego siemienia lnianego i umieszczenie w fasadzie miedzianego połączanego posągu św. Józefa ³². W 1722 r. założono w całym kościele posadzkę z ciętych kamieni nabytych w Gdańsku za cenę 1350 marek oraz wzniesiono trzy ołtarze boczne ustawiając je we wnękach północnej ściany nawy ³³. W tym też roku i w następnym została przeprowadzona zwózka dużej ilości materiałów budowlanych ³⁴, potrzebnych do budowy domu mieszkalnego dla księży.

W dalszym ciągu akta czynią wzmiankę na temat dwóch dzwonów zakupionych w Gdańsku za cenę 1200 marek. Dzwony te wraz z sygnaturką bp Potocki uroczyście poświęcił dnia 11 stycznia 1723 r. ³⁵ Tego również roku bp Teodor Potocki, mianowany prymasem Polski, przenosząc się z Warmii do Gniezna przekazał swoje oszczędności w sumie około 1220 marek na dalszą rozbudowę sanktuarium maryjnego w Krośnie ³⁶.

Budowę domu mieszkalnego dla księży rozpoczął ksiądz Simonis w 1724 r. Akta wspominają murarza z Reszla Piotra Olchowskiego, zatrudnionego przy niej wraz z czeladnikami i robotnikami, oraz jej projektora, następnego biskupa warmińskiego Jana Krzysztofa Szembeka (1724—1740), który dostarczył, między innymi, dla celów budowy dużej ilości drzewa z lasów biskupich ³⁷. Obok tych prac prowadzono dalsze

²⁹ Wiadomości na temat budowy kościoła w: B 51, s. 5, 6.

³⁰ W dniu konsekracji kościoła w Krośnie został wydany akt erekcyjny, którego odpis zamieszczają: ADWO, A 26 *Acta Potocciana*, vol. II, s. 703—707.

³¹ *Die ermländischen Anniversarienbücher...*, s. 289. W aktach nie spotyka się wzmianki o Reimersie.

³² B 51, s. 6. Posąg św. Józefa został później zastąpiony drewnianą połączaną figurą Matki Boskiej.

³³ Ibidem. Jeden z nich, tj. ołtarz św. Józefa, ufundował biskup Teodor Potocki.

³⁴ B 51, s. 6, 7.

³⁵ Ibidem, s. 6. Pierwszy duży dzwon konsekrowany ku czci Matki Boskiej i św. Józefa, drugi — św. Anny i św. Joachima, trzeci — Anioła Stróża.

³⁶ Ibidem, s. 7.

³⁷ H 67, s. 74.

w zakresie wystroju kościoła i tak też w 1725 r. powstał ołtarz boczny, ustawiony po południowej stronie nawy, w 1726 r. — ołtarz główny³⁸ dłuta rzeźbiarza Peikerta z Reszla, ustawiony w prezbiterium.

Dopiero w 1726 r. została podjęta, prawdopodobnie już wcześniej zamierzona, budowa krużganków, którą zapoczątkowało wzniesienie fundamentów ich wschodniego skrzydła i kaplic. Niestety, w roku następnym prace te przerwano z powodu braku funduszków. Ograniczono się jedynie do pobielenia plebanii i wykonania w jej korytarzu sklepienia³⁹. W dwa lata później, w 1729 r., wspomniany już blacharz pokrył blachą miedzianą boczne partie kościoła (nad wnękami kaplicznymi), a rzeźbiarz Peikert wykonał ambonę, którą w 1730 r. pomalował i pozłocił Godfryd Reinhold, lakiernik z Warszawy, za cenę 225 marek. Tego też roku przybyły po stronie południowej nawy dwa następne ołtarze boczne. W 1731 r. akta notują naprawę okien kościelnych, zniszczonych przez grad i burzę⁴⁰, oraz wykonanie organów⁴¹.

W marcu 1733 r. ksiądz Simonis złożony chorobą potwierdził na piśmie darowiznę i zrzeczenie się swoich dóbr na rzecz kościoła i duchowieństwa w Krośnie i tego roku dnia 16 kwietnia zmarł w wieku 74 lat, pochowany w kościele krośnieńskim przed głównym ołtarzem pod posadzką⁴².

Za jego następców na dłuższy czas ustały prace budowlane, dopiero około 1759 r., jak wzmiankują dokumenty, ozdobiono dekoracją rokokową fasadę kościoła i wymieniono w niej posąg św. Józefa na drewnianą rzeźbę Matki Boskiej z Dzieciątkiem⁴³. W 1768 r. znów podjęto prace przy budowie krużganków i narożnych kaplic, lecz z powodu ciągłego braku funduszków ich wznoszenie posuwało się bardzo opornie. Ukończone zostały w 1777 r., a koszt robót wyniósł 21 134 floreny⁴⁴. W 1798 r., jak przekazują akta, stan kościoła w Krośnie i otaczających go zabudowań przedstawiał się na ogół dobrze. Istnieją jednak wzmianki o uszkodzeniu ceramicznego dachu kościoła i o zniszczeniu północno-wschodniej kaplicy

³⁸ Ołtarz główny został wkrótce pomalowany i pozłocony przez lakiernika Andrzeja Beoscharda pochodzącego z Antwerpii, a mieszkającego w Warszawie, o czym: B 51, s. 7.

³⁹ Prace zostały przerwane z powodu niedostatku, a zwłaszcza braku zboża i owsa na całym obszarze Prus. Zwolniono wówczas w Krośnie wielu robotników, pozostawiając tylko trzech, którzy pracowali przy wykonywaniu sklepienia plebanii, o czym: B 51, s. 8.

⁴⁰ Wiadomości na przestrzeni lat 1729—1731 w: H 67, s. 75, 76.

⁴¹ Organy, zaczęte przez Jerzego Wolffa w r. 1729 i przez niego w większej części wykonane, zostały ukończone przez jego syna w 1731 r.

⁴² B 51, s. 9.

⁴³ *Die Wallfahrtskirche in Krossen...*, s. 3, 4.

⁴⁴ H 65, s. 80.

krużganków, na której remont i ozdobienie ksiądz Franciszek Lamshafft darował pewną sumę pieniędzy⁴⁵.

Narastające z upływem lat dalsze zniszczenia kościoła zmusiły do przeprowadzenia gruntowniejszej restauracji, która przypadła na lata czterdzieste XIX w. Zostały wówczas uzupełnione wszystkie pokrycia ołowiane gzymsów oraz naprawione dachy miedziane kościoła i narożnych kaplic krużgankowych. Kaplica północno-wschodnia otrzymała wtedy nowy dach miedziany, a krużganki nową ceglana posadzkę. Ponadto wykonano w tym czasie szereg prac w zakresie estetyki otoczenia kościoła⁴⁶.

Następne prace prowadzone w pierwszych latach XX w. dotyczyły dekoracji wnętrza świątyni. Włoch Zanetti z Królewca wykonał na ścianie, cokole i na pilastrach okładzinę stucco lustro, a malarz Busch z Berlina ozdobił sklepienie polichromią⁴⁷.

Podczas pierwszej wojny światowej w 1914 r. Krosno uległo wielkiemu zniszczeniu. Pożar strawił całkowicie plebanię, budynki gospodarcze oraz dach kościoła, hełmy jego wież i część krużganka z północno-wschodnią kaplicą⁴⁸. Wkrótce jednak zostały odbudowane budynki gospodarcze, jak również plebania⁴⁹, według planów architekta Quednowa. Około 1928 r. oba hełmy wież poddano rekonstrukcji⁵⁰ i zapewne odbudowano wówczas część krużganka z kaplicą. W latach 1928—1935 wymieniono dziesięć zniszczonych rzeźb drewnianych w fasadzie kościoła na kamienne, jak też drewnianą rzeźbę Matki Boskiej na odlew brązowy⁵¹.

Po drugiej wojnie światowej, która także nie przeszła w Krośnie bez śladu, zostały przeprowadzone prace konserwatorskie dzięki staraniom duszpasterzy orneckich. Ograniczyły się one do pokrycia zniszczonego w czasie działań wojennych dachu kościelnego i do zabezpieczenia pozabawionego latarni otworu w kopule południowo-wschodniej kaplicy krużganków. Bardziej intensywne prace zostały podjęte w 1956 r., gdy opiekę nad sanktuarium krośnieńskim roztoczyli z ramienia Kurii Biskupiej w Olsztynie alumni seminarium duchownego z księdzem J. Wojtkowskim na czele. W latach 1956—1962 wykonali oni szereg prac porządkowych zabezpieczających kościół i jego otoczenie od dalszych zniszczeń. Do prac wymagających przygotowania fachowego zatrudniono rzemieślników⁵².

⁴⁵ B 51, s. 13—15.

⁴⁶ *Die Wallfahrtskirche in Krossen...*, s. 14.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 5.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 15, 21.

⁴⁹ *Bericht des Konservators der Kunstdenkmäler... 1915*, s. 19, 20.

⁵⁰ *Ibidem* 1928, s. 23.

⁵¹ *Ibidem* 1929—1936.

⁵² J. Wojtkowski, l.c., s. 29.

Kościół pielgrzymkowy w Krośnie pod wezwaniem Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny i św. Józefa jest usytuowany na wolnej przestrzeni w środku wsi, w pobliżu rzeczki Drwęcy, płynącej wzdłuż południowej i wschodniej strony zabudowań kościelnych.

Całość założenia architektonicznego składa się z trzech części: z kościoła, otaczających go z czterech stron krużganków z kaplicami na narożach i przylegającej do północnego skrzydła krużganków dawnej plebanii (ryc. 1).

Kościół jest budowlą orientowaną, longitudinalną, wzniesioną z cegiel (wymiary cegły: $28 \times 14 \times 8$), z zewnątrz i wewnątrz otynkowaną. Do jego części składowych należą: prostokątna nawa z rzędem wewnętrznych płytkich wnęk po bokach, flankowana od zachodu przez dwie kwadratowe w planie wieże, wydzielone architektonicznie prostokątne prezbiterium oraz dwie prostokątne zakrystie, umieszczone z północnej i południowej strony oraz ściśle z nim złączone we wspólny prostokąt, który z prostopadłą doń nawą tworzy w planie niepełny krzyż (ryc. 1).

W bryle od zachodu osłania kościół fasada, stanowiąca wraz z wieżami jego część najszerszą i najwyższą. Za nią znajduje się korpus kościoła, którego partię środkową, znacznie wyższą i szerszą od bocznych, kryje dwuspadowy dach ceramiczny, boczne zaś — pulpitowy przysłonięty blachą, prawdopodobnie miedzianą. Od wschodu prezbiterium nieco niższe i węższe od nawy flankują najniższe w bryle kościoła jednakowe zakrystie, przykryte dachem pulpitowym w przeciwieństwie do zakrystii posiadającej dach dwuspadowy (oba ceramiczne) (ryc. 2 i 5).

Fasada, najbogaciej potraktowana część kościoła, dwukondygnacyjna, pięcioprzęsłowa, ujęta jest po bokach w dwie lekko wysunięte do przodu wieże, które do wysokości drugiej kondygnacji stanowią z fasadą organiczną całość. Wyżej zaś przechodzą w samodzielne człony niewiele wzniesione ponad zasięg szczytu, znajdującego się między nimi. Dolna kondygnacja fasady posiada na całej swej szerokości gierowany cokół, przerywany w środku otworem wejściowym. Ponad nim widoczne są przęsła fasady. Środkowe, w postaci szerokiego ryzalitu o ukośno-wklęsłych krawędziach, mieszczące z przodu dwa proste pilastry, ograniczają po bokach dwa pojedyncze pilastry, załamane wzdłuż swej osi pod kątem prostym (ryc. 3). Przęsła narożne oflankowane są pilastrami pojedynczymi. Każdy z nich wspiera się na plincie i bazie attyckiej. Trzony mają gładkie głowice jońskie, nad którymi przebiega gierowane belkowanie, składające się z profilowanego trójdzielnego architravu, fryzu i bogato profilowanego gzymsu, złożonego z dwóch listew, ćwierćwałka, półki, wysuniętej do przodu płyty i simy. Przy tym architrav i fryz urywają się

wzdłuż ściany frontowej ryzalitu, który na osi przeprowa od dołu do połowy jego wysokości głęboka, lekko wyglifiona półkolista wnęka, mieszcząca w głębi portal. Każde z pozostałych przeszle posiada w środku również półkolistą wnękę, lecz mniejszą od wejściowej i sklepioną hemisferycznie. Od frontu, po bokach i u góry okala ją płaski pas, który tworzą pilastry wsparte na kwadratowych bazach, zakończone prostokątnymi głowicami, podtrzymującymi archiwoltę. Pod wnęką zaś przebiega profilowana ława okienna.

Artykulacja architektoniczna górnej kondygnacji fasady jest analogiczna do artykulacji kondygnacji dolnej, z tą różnicą, że zastosowano tu wszystkie pilastry proste (bez załamań) oraz w porządku kompozytowym. Różni się też ta kondygnacja od dolnej swymi rozmiarami: jest niższa, a wszystkie jej poszczególne elementy, jak pilastry i wnęki, są zastosowane w zmniejszeniu. Odmiennie przedstawia się tu również przeszło środkowe pozbawione ryzalitu, a przez to spłaszczone. Posiada ono natomiast, wsparty na ryzalicie dolnej kondygnacji, taras z otaczającą go balustradą złożoną z cokołu, z balasek o skomplikowanym kształcie, przerywanych rytmicznie (co trzy balaski) graniastosłupowymi postumentami, wspierającymi dekoracyjnie wazony, oraz z gierowanego gzym-su. Zarówno balaski, jak i wazony wykonane są w drzewie pomalowanym na szary kolor imitujący kamień. Cała balustrada zakreślona jest linią w formie linii ryzalitu. Wejście na taras prowadzi przez porte-fenêtre umieszczone na osi środkowego przeszła. Jest ono zakończone łukiem koszowym i otoczone wokół profilowaną ramą z fragmentem uszaków (ryc. 3). W przeszłach znajdujących się po bokach środkowego widoczne są, jak niżej, wnęki. W przeszłach narożnych zamiast wnęk — analogiczne do ich formy — otwory z okiennicą od tyłu. Zmienia się też tutaj zarys belkowania, które w przeszle środkowym jest ciągłe i nie tak silnie gierowane, natomiast na osi przeszle narożnych przechodzi w łuk nadwieszony, pod którym, w jednym i w drugim przeszle, umieszczony jest okrągły zegar (ryc. 2 i 4).

Szczyt fasady (ryc. 2) podzielony jest w kierunku pionowym na dwie części. Z nich dolna szeroka u podstawy, a zwężająca się ku górze posiada na bokach, opatrzonych parami identycznych jak niżej pilastrów, załamane dwukrotnie spływy, zakończone wolutami przechodzącymi w kwiaton. Część górna, o połowę niższa od dolnej, ma postać wklęsło-wypukłego frontonu przerwane w środku, na osi którego znajduje się kula z monstrancją, wykonane w metalu. Przesła narożne obu kondygnacji fasady, tworzące w bryle kondygnacje wież, oraz ich górne partie posiadają z wszystkich widocznych stron prawie taką samą artykulację, jak w przeszłach narożnych fasady. Różnica tkwi między innymi w tym, że we froncie górnej kondygnacji, w przeciwieństwie do środkowej, belko-

wanie przebiega prosto (ryc. 2). Ponadto każdą z wież wieńczy czworoboczny hełm, zwężający się ku górze uskokowo linią na przemian wklęsło-wypukłą oraz zakończony szpicem i chorągiewką na pręcie metalowym. Wszystkie gzymsy i hełmy wież pokryte są ołowianą blachą, głowice zaś pilastrów wykonane w drzewie i pomalowane na szary kolor imitujący kamień.

Dekorację fasady tworzy rokokowy ornament (ryc. 3) o motywach asymetrycznej, poszarpanej muszli, wykonany w stiuku. Znajduje się on pod każdą z wnęk w dolnej kondygnacji fasady oraz otacza prostokątne panneau, wypełnione chropowatym ciemnoszarym tynkiem, umieszczone w wielu miejscach fasady nad wnękami z wyjątkiem narożnych przęseł jej górnej kondygnacji oraz wszystkich ścian górnej kondygnacji wież. Tam jedynie nad archiwoltą wnęk i otworów występuje samodzielnie ornament. Nad portalem obramia on wykonaną w stiuku scenę Nawiedzenia Najśw. Maryi Panny, a nad porte-fenêtre ozdabia kartusz wypełniony inicjałami Matki Boskiej. W centrum szczytu fasady umieszczone tondo przedstawia popiersie Madonny z Dzieciątkiem w otoczeniu aniołów, obłoków i promieni (płaskorzeźba wykonana w brązie, ryc. 2). Dolna kondygnacja fasady mieści we wnękach czterech Ojców Kościoła, środkowa zaś św. św. Piotra i Pawła.

Obie elewacje boczne kościoła, ujęte o wiele skromniej niż fasada (ryc. 2 i 5), składają się z dwóch kondygnacji: dolnej wyższej, odpowiadającej wysokości wewnętrznych wnęk ołtarzowych nawy, oraz górnej nieco niższej, cofniętej uskokowo do tyłu. Obie posiadają cokoły i są jednakowo podzielone na trzy przęsła za pomocą trzech par lizen, z których jedna para występuje na wschodniej krawędzi ściany, na zachodniej natomiast ich brak. W górze każdej kondygnacji przebiega niekompletne belkowanie w postaci fryzu, oddzielonego od reszty ściany półwałkiem i gierowanego wraz z nim na linii lizen oraz płasko profilowanego gzymsu. W środku każdego przęsła w dole i w górze umieszczone są we wnęce pojedyncze, prostokątne, zakończone u góry lekkim łukiem odcinkowym okna, ujęte w ramę z uszakami.

Do tylnej ściany korpusu przylega na osi niższe i węższe od niego prezbiterium zakończone od tyłu prosto. Posiada ono cokół wspólny z korpusem kościoła oraz to samo belkowanie. W każdej z trzech widocznych ścian umieszczone są pojedyncze okna identyczne z oknami korpusu nawy. Nad oknem tylnej ściany znajduje się zegar słoneczny z datą 1718.

Dwie zakrystie, występujące z obu stron prezbiterium, są w stosunku do niego trochę cofnięte. W bocznej i tylnej ścianie południowej zakrystii mieszczą się we wnękach pojedyncze, prostokątne okna ujęte w ramę u góry uszakowatą. Pod nimi przebiega ława okienna w formie półwałka.

Zakrystia północna, nieco jakby wyższa od południowej, posiada oprócz okien analogicznych do opisanych, okna kwadratowe nad nimi. Przy opisanej wyżej zakrystii, od strony północnej kościoła, mieszczą się prostokątne drzwi, prowadzące do jego wnętrza. Nad nimi przylega do zakrystii szeroki, sklepiony łukiem odcinkowym, kryty pomost, zwieńczony daszkiem dwuspadowym, łączący kościół poprzez północne skrzydło kruzganka z dawną plebanią.

Wewnątrz posiada kościół jedną trójprzęsłową nawę z wnękami kaplicznymi po bokach (ryc. 6). Przedłużenie jej stanowi węższe nieco przęsło czwarte, tworzące prezbiterium założone na planie prostokąta, przylegającego do nawy dłuższym bokiem. Przęsła, zarówno w nawie, jak i w prezbiterium, wyznaczone są przez wysmukłe, toskańskie pilastry, wsparte na wysokim, gierowanym pod nimi cokole, obiegającym całe wnętrze wraz z wnękami. W nawie występują one parami, w prezbiterium pojedynczo, przy czym na narożach nawy i prezbiterium załamują się wklęsło pod kątem prostym. Na linii zetknięcia się nawy z prezbiterium zatacza półkole wysoki łuk wsparty na ościeżach wtopionych filarów identycznych formą z pilastrami. Bazę każdego z pilastrów, jak też wspomnianych filarów, tworzy górna gierowana część cokołu zbliżona profilem do bazy attyckiej. Pod ich głowicami zaznaczony jest pierścień z listwą u dołu. Nad nimi zaś przebiega wokół nawy i prezbiterium belkowanie, gierowane na linii podpór. Składa się ono z dwudzielnego architrawu, gładkiego fryzu oraz silnie wyładowanego gzymsu, którego profil jest następujący: listwa, półka, ćwierćwałek, listwa, płyta, półka. Na belkowaniu wspiera się kolebkowe sklepienie z lunetami⁵³, podzielone na przęsła za pomocą par gurtów odpowiadających pilastrów. W lunetach nad belkowaniem w głębokich, lekko wyglifionych wnękach mieszczą się prostokątne okna, zarówno w nawie, jak i w prezbiterium, które posiada identyczne okno w ścianie tylnej.

W trzech przęsłach obu ścian bocznych nawy mieszczą się wnęki, uformowane na kształt jednodzielnego łuku triumfalnego. Wycięte między pilastrami na szerokość przęsła wznoszą się nie dosięgając łukiem belkowania. Wewnątrz mają plan prostokąta, którego dłuższe boki biegną wzdłuż nawy. Ich ściany opatrują cztery analogiczne formą, lecz niższe i węższe niż w nawie toskańskie pilastry. Dwa z nich, proste, zajmują miejsca na skraju ościeży, dwa zaś od tyłu na narożach załamane są wklęsło pod kątem prostym (ryc. 6 i 7). Wokół nie ma belkowania, jedynie kapitele pilastrów przechodzą nieprzerwanie w gzyms obiegający wnętrze kaplicznych wnęk, z których każda posiada sklepienie kolebkowe z dwoma szerokimi gurtami, wspartymi na pilastrach. Gurt we-

⁵³ Sklepienie kościoła ozdobione jest polichromią.

wewnętrzny jest załamany wklęsło pod kątem prostym. W tylnej ścianie wnęk pod gurtym mieści się w głębokiej uskokowej wnęcie prostokątne okno, zasłonięte ołtarzem.

Nawę od zachodu zamyka ściana prosta mieszcząca na osi portal, w górze zaś nad belkowaniem okno nieco węższe od okien nawy. Na krawędzi przeszła, między ścianą zachodnią a znajdującymi się w jej pobliżu wnękami ołtarzowymi, mieści się drewniany chór muzyczny wsparty na dwóch kompozytowych kolumnach z rzymskimi postumentami. Pod chórem, tuż przy ścianie zachodniej z obu stron nawy, znajdują się pojedyncze drzwi, prowadzące na wspomniany wyżej chór i na wieżę. Na poziomie chóru podobne drzwi widoczne tylko od strony południowej. Z obu stron nawy obok prezbiterium również mieszczą się drzwi, lecz nieco większe od tamtych, natomiast podobnie jak one, drewniane, jednoskrzydłowe i prostokątne, posiadające nad nadprożem kwadratową tablicę wypełnioną łacińskim tekstem. Treść tekstu po stronie epistoły mówi o konsekracji omawianego kościoła, co brzmi następująco:

Anno Xti DMDCXX die natali Augustissimae
Virginis Matris eiusdem Mariae in Dominica XVI
post Pentecosten Mensis Septemb;
Celsissim⁹ Princeps Ill^mus et Ren^mus D^mis D. Theo=
dorus Andreas Potocki Episcopus Varmiensis=
et Sambiensis S.R.T. Princeps terrarum Prusiae
Praeses. Ecclesiam hanc Crossensem cleri saecularis
et Altare hoc maius in Honorem Augustissimae Vir=
ginis Deiparae titulo Visitationis, nec non S. Josephi

Sponsi Ipsius consecravit. Reliquiis SS Liberati et Justinae MM in eo inclusis,
ac singulis Chris=

ti fidelibus hodie unum annum, in anniver=
sario vero diei consecrationis, ipsam visi=
tantibus XL dies die vera Indulgentiam in
forma Ecclesiae consveta concessit

G S N A

Główne wejścia do obu zakrystii, w formie architektonicznych portali, znajdują się na osi ścian bocznych prezbiterium.

Obie identyczne zakrystie założone na planie prostokąta, przylegającego dłuższym bokiem do prezbiterium, przykryte są sklepieniem krzyżowym o jednym prześle. W ich ścianach wschodnich i prostopadłych do nich zewnętrznych znajdują się w środku pojedyncze, prostokątne okna, umieszczone w głębokich, wyglifionych wnękach, wyciętych aż do posadzki i zamkniętych w górze łukiem odcinkowym. W środku ścian zachodnich obu zakrystii widoczne są niskie, prostokątne drzwi, prowadzące do dwóch wąskich i małych korytarzy, które posiadają w ścianach

zewnątrznych również podobne drzwi wyjściowe na cmentarz kościelny, a w ścianach zachodnich nieco większe, kierujące do wnętrza nawy. W nawie nad tymi drzwiami mieszczą się owe wspomniane wyżej tablice z napisami.

Kościół wraz z cmentarzem otacza czworobok krużganków z kwadratowymi kaplicami na narożach. Dwa dłuższe ich skrzydła, północne i południowe, załamują się odcinkiem koła ku cmentarzowi, zwężając go w kierunku wschodu (ryc. 1). Zachodnia elewacja (ryc. 8) z cokołem u dołu podzielona jest na jedenaście przeszł za pomocą pilastrów, z których każdy posiada własną bazę zbliżoną do attyckiej, gładki trzon oraz głowicę utworzoną przez gierowanie belkowania, a zwłaszcza trójdzielnego architrawu, który wraz z fryzem i profilowanym gzymsem tworzy to belkowanie. Trzy przeszła narożne, z jednej i z drugiej strony opisywanej części krużganków, posiadają w środku prostokątne płycizny z wklęsłymi narożnikami. Znajdujące się na osi przeszło, szersze od pozostałych, przeprawa wysoki, flankowany parami pilastrów i przerywający belkowanie otwór wejściowy, zamknięty u góry koszowo i wypełniony kratą. Wokół obiega go trójdzielnie profilowana rama z uszankami u góry. Z boków jego, w pozostałych dwóch przeszłach, umieszczone są analogiczne pojedyncze otwory wejściowe, o połowę jednak niższe i węższe od środkowego. Nad każdym z nich znajduje się naszczytnik w formie profilowanego gzymasu, zakreślonego łukiem nadwieszonym i przykrytego blaszonym daszkiem. Nad opisaną partią krużganków wznosi się mur attykowy, podzielony na wzór dolnych podziałów wspartymi na cokołach pilastrami, których głowice utworzone są przez gierowanie profilowanego gzymasu. Na osi przerywa attykę koszowo wygięty fronton z profilowaną archiwoltą wspartą na krawędziach przerwanego w środku gzymasu, wieńczącego część krużganka pod attyką. Nad frontonem umieszczony jest wysoki szczyt ze spływami wklęsło-wypukłymi z boku, załamanymi ku dołowi i przechodzącymi w niewykształcone ślimacznice. W środku szczytu widoczny jest okrągły otwór. Zarówno wierzch tego szczytu, jak frontonu i dachu tej części krużganków wieńczy przykrywa blaszana. Na dachu, nad każdym pilastrem attyki umieszczone są figury apostołów, a w środku na szczycie postać Chrystusa, wykonane z piaskowca. Ściany pozostałych ramion krużganków rozczłonkowane są o wiele skromniej (ryc. 2). Posiadają również cokół oraz lizeny wsparte na plintach i proste belkowanie, składające się z przerywanego rytmicznie lizenami architrawu, ciągłego fryzu i lekko profilowanego gzymasu. Wieńczy je ceramiczny dach dwuspadowy.

Od strony cmentarza ramiona krużganków otwierają się półkolistymi arkadami (ryc. 9), wspartymi na filarach o kwadratowej podstawie, któ-

rzym pomagają złączone z nimi pojedyncze lizeny, wybiegające ponad zasięg łuku i dźwigające proste belkowanie, złożone z profilowanego architrawu, fryzu i gzymsu. Na zetknięciu się ramion krążganków filary naróżne łącząc się ze sobą tworzą jeden masywny filar załamany wklęsło wraz z lizeną pod kątem prostym. Zachodnie ramię w środku po obu stronach głównego wejścia urywa się prosto z obu stron. Ramię północne zaś dźwiga, za załamaniem linii krążganków, rozciągającą się ku wschodowi nadbudowę, która wchodzi w skład dawnej plebanii. Dwa przeszła narożne obejścia ponad nadbudową oraz stykające się z nimi dwa przeszła skrzydła wschodniego posiadają zamiast arkad pełną ścianę, mieszczącą w każdym przeszle między lizenami prostokątne okienko. Analogicznie zamurowane pojedyncze arkady widoczne są na granicy załamania południowego i północnego skrzydła krążganków.

Na czterech narożach obejścia wznoszą się ponad nie kaplice (ryc. 2), których tylko dwie ściany widoczne są w całości. Pozostałe zaś dwie od strony cmentarza wtapiają się w ramiona krążganków, ukazując się nad nimi jedynie fragmentem. Wszystkie kaplice są prawie analogicznie rozczłonkowane. U dołu obiega je cokół, wspierający pilastry flankujące każdą ścianę. Forma pilastrów oraz przebiegające nad nimi belkowanie są analogiczne do form pilastrów i belkowania zastosowanych we frontowej ścianie krążganków. Między pilastrami wykrojone pionowe, prostokątne wnęki biegną od cokołu pod belkowanie nie dosięgając go. W kaplicach zachodnich na osi ich ścian frontowych znajdują się wnęki ułożone pionowo: dolna półkolista sklepiona hemisferycznie z listwą, obramiającą ją wokoło, górna — prostokątna. Obie wnęki dolne mieszczą postacie św. św. Piotra i Pawła. Pozostałe ściany tych kaplic, jak również ściany kaplic wschodnich, zamiast wnęk sklepionych hemisferycznie posiadają pod prostokątną wnęką prostokątne okno. Każdą z kaplic wieńczy dach przechodzący ku górze z czworoboku zarysowanego linią wklęsłą w formę ośmiobocznej kopuły. Umieszczoną nad nim ośmioboczną latarnię złożoną z cokołu, trzonu z okienkami oraz belkowania przykrywa dach analogiczny do dachu kaplic z krzyżem na szczycie. Zarówno dachy kaplic, jak i latarni kryte są blachą.

Krążganki posiadają wewnątrz ceglana posadzkę. Ich ściany rozczłonkują półfilary współpracujące z pilastrami, które wspierają się na wysokiej, prostokątnej bazie i zakończone są głowicą w formie płaskiego gzymsu. Między tymi podporami mieszczą się półkoliste wnęki sięgające posadzki. Naprzeciw nich znajdują się otwarte ku cmentarzowi arkady wsparte na kwadratowych filarach. Całość wnętrza przykrywa sklepienie kolebkowe z lunetami (ryc. 10). Na krawędzi załamania północnego ramienia krążganków widoczne są schody, prowadzące do zamurowanego otworu drzwiowego, łączącego niegdyś krążganek z dawną plebanią.

Na każdym skrzyżowaniu dwóch ramion obejścia otwierają się ku nim dwoma wysokimi łukami czworoboczne kaplice z wysmukłymi kopułami spoczywającymi na pendentywach. Między kopułą a pendentywami umieszczone jest obiegające wokół belkowanie złożone z architrawy, fryzu i gzymsu. Nad kopułami w środku latarnie ⁵⁴.

3

Czas powstania kościoła w Krośnie (lata 1715—1720) jest okresem baroku wchodzącego już w swą trzecią fazę, którą określają daty 1710—1760 ⁵⁵. Ożywiający się w jej początkach, a ściślej w drugim dziesięcioleciu XVIII w. (po kilkunastoletnim zastoju, spowodowanym wojnami), ruch budowlany zaznaczył się przenikaniem do Polski wpływów sasko-francuskich ⁵⁶, zapowiadających styl rokokowy. Gdy one ogarniały raczej świecką architekturę, kościelna pozostawała pod względem formalnym ciągle jeszcze w obrębie baroku włoskiego. Obok wzorów wytyczonych przez Borrominiego, Pietra da Cortona, Carla Fontanę i Rainaldiego, którymi posługiwali się w Polsce między innymi tacy artyści, jak Pompeo Ferrari i Kacper Bażanka ⁵⁷, zachowały się również formy tradycyjne (wyrosłe z ducha baroku włoskiego) ukształtowane w fazie dojrzalego baroku, zwłaszcza przez zakony. Szczególnie liczne zastosowanie znalazły ustalone przez zakon jezuicki, którymi jednak posługiwano się nie tylko w kościołach jezuickich ⁵⁸. Na ogólne cechy tej architektury złożyły się ⁵⁹: 1. stosowanie rzutu poziomego, wzorowanego wprawdzie na Il Gesu, lecz nieraz upraszczanego (bez kopuły i transeptu), często trójnawowego; 2. wznoszenie po obu stronach prosto zamkniętego prezbiterium dwóch czworobocznych pomieszczeń, będących przedłużeniem naw bocznych, co w całości dawało ujęcie budowli w prostokąt; 3. operowanie systemem bazylikowym oraz tworzenie z nawy i prezbiterium wspólnego korpusu, krytego dachem dwuspadowym i flankowanego po bokach wąskimi niskimi nawami bocznymi z dachami pulpitowymi; 4. budowanie fasady (bez większych efektów światłocieniowych) dwu-

⁵⁴ Zarówno kościół, jak i krużganki z kaplicami nie uległy w ciągu lat zasadniczym przeróbkom.

⁵⁵ Z. Hornung, *Architektura*, [W:] *Historia sztuki polskiej*, praca zbiorowa pod red. T. Dobrowolskiego, Kraków 1965, t. II, s. 346.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ *Sztuka polska czasów nowożytnych*, cz. II, *Okres 1650—1764*, praca zbiorowa pod red. W. Tomkiewicza, Łódź—Warszawa 1955, s. 27, 29, 30.

⁵⁸ T. Mańkowski, *Lwowskie kościoły barokowe*, Lwów 1932, s. 38.

⁵⁹ J. Łoziński, *Kościół jezuicki w Piotrkowie Trybunalskim*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XVI (1954), nr 3, s. 330, 331.

wieżowej, dwukondygnacyjnej i trójprzęsłowej ze szczytem w środku ujętym w dwie wieże; 5. stosowanie we wnętrzu empor.

Jako przykład może służyć architektura kościoła w Krośnie przypominająca pod wieloma względami architekturę jezuicką 2. poł. XVII i 1. poł. XVIII w. Obiekt nasz bowiem był wzorowany na wcześniej od niego powstałym, w latach 1687—1693, kościele jezuickim w Świętej Lipce (pow. Kętrzyn), typowym dla omawianej architektury (ryc. 11 i 12). Różnica tkwi między innymi w tym, że w przeciwieństwie do świętolipskiego, którego korpus posiada trzy nawy i empory wewnątrz, kościół w Krośnie jest jednonawowy bez empor. Nawy boczne zostały w nim zredukowane do niezbyt głębokich wnęk. Prawie analogicznie natomiast przedstawia się część wschodnia i zachodnia obu świątyń. W Krośnie, tak jak i w Świętej Lipce, prezbiterium zamknięte od tyłu prosto ujęte jest po bokach w dwie prostokątne zakrystie. Fasada zaś podobnie jak tam ma układ dwuwieżowy, dwukondygnacyjny i kilkuprzęsłowy. W środku swej drugiej kondygnacji podobnie mieści porte-fenêtre i szczyt nad nią, z tą różnicą, że fasada krośnieńska w stosunku do świętolipskiej jest bardziej przysadzista i płaska. Typ fasady dwuwieżowej, wywodzący się prawdopodobnie z północnych Włoch, pojawił się w Polsce na początku XVII w. i przypuszczalnie po raz pierwszy był zastosowany w kościele kamedułów na Bielanych pod Krakowem (po 1609 r.). W XVII i XVIII w., występując obok typu fasady wzorowanej na Il Gesu, rozpowszechnił się bardzo, szczególnie w prowincjonalnym budownictwie kościelnym⁶⁰.

Analizując kościół krośnieński pod względem formalnym nietrudno zauważyć wielu innych cech mówiących o jego przynależności do stylu barokowego. Jako jedna z jego podstawowych cech — dynamizm⁶¹ — widoczna jest w omawianej już pokrótce fasadzie, zwłaszcza w giętej wypukłości ryzalitu znajdującego się w dolnej kondygnacji, a także w gierowaniu belkowań, w splywach wolutowych oraz w przerwany frontonie. Występuje ona też w drugiej kondygnacji obu wież w postaci wygięcia całego belkowania w łuk nadwieszony, dostosowany kształtem do wypukłości umieszczonego pod nim okrągłego zegara. Za stylem barokowym przemawia również występowanie surowych, klasycznych belkowań, pozbawionych wszelkiej dekoracji⁶².

⁶⁰ O typie fasady dwuwieżowej piszą: T. Mańkowski, *August Moszyński architekt polski XVIII stulecia*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, 4 (1928) 182; J. Szablowski, *Architektura Kalwarii Zebrzydowskiej (1600—1702)*, „Rocznik Krakowski”, 24 (1933) 105—107 i in.

⁶¹ Wł. Tatarski, *Nowożytna architektura w Polsce od renesansu do klasycyzmu*, Wiedza o Polsce, Warszawa 1932, t. II, s. 523.

⁶² A. Maśliński, *Kościół pojezuicki w Lublinie na tle problematyki architektury baroku*, „Roczniki Humanistyczne”, II—III (1953) 281.

Nie można tu pominąć i cechy malowniczości. Choć niezbyt silnie zaznaczona, przejawia się jednak w wywołujących efekty światłocieniowe wklęsłościach wnęk, zdwojeniach pilastrów i lekkim cofnięciu do tyłu środkowej części fasady w stosunku do partii wieżowych. Efektem malowniczości charakteryzuje się również, wybitnie barokowa w formie, balustrada otaczająca balkon znajdujący się przed porte-fenêtre.

Przy dalszej analizie architektury kościoła w Krośnie zwraca uwagę ornament, znajdujący się na jego fasadzie. Powstał on z pewnością później niż kościół, być może zaraz na początku drugiej połowy XVIII w. Świadczy o tym motyw poszarpanej, asymetrycznej muszli, znamionującej styl rokokowy (ryc. 3). O późniejszym pochodzeniu ornamentu pisze A. Boetticher⁶³, lecz zaprzecza temu F. Dittrich⁶⁴, sądząc, iż powstał on wraz z kościołem z uwagi na to, że plan świątyni pochodził z Warszawy, gdzie formy rokokowe były już znane. Nie jest to słuszne, gdyż wiemy, że styl ten pojawił się w Polsce dopiero w latach trzydziestych XVIII w.⁶⁵, a na Warmię, jak wszystkie style, dotarł o wiele później. Zresztą Dittrich dowodząc tego nie znał chyba rysunku Denitza z 1750 r.⁶⁶, na którym przedstawiona fasada krośnieńska nie posiada jeszcze żadnych dekoracji (ryc. 15).

Styl rokokowy na Warmii szczególnie wiąże się z osobą biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego (1741—1766), zasłużonego w dziedzinie rozwoju sztuki. Z jego inicjatywy wiele budowli warmińskich ozdobiono w stylu rokokowym. Może więc dzięki niemu fasada kościoła w Krośnie otrzymała tę dekorację⁶⁷.

Wnętrze świątyni, potraktowane również w duchu baroku, stanowi jednolitą całość, podkreśloną surowym klasycznym belkowaniem obiegającym wspólnie nawę wraz z prezbiterium. I tutaj napotykamy efekty malowniczości w postaci wykrojonych w ścianie wnęk arkadowych, ujętych w podwójne tokańskie pilastry wznoszące się ponad zasięg łuku, który w myśl zasady baroku nie dotyka archiwoltą belkowania⁶⁸. Odpowiadające pilastrom podwójne gurty dzielą na przeszła sklepienie koleb-

⁶³ A. Boetticher, op. cit., s. 168.

⁶⁴ F. Dittrich, *Boettichers Inventarisaton der Bau und Kunstdenkmäler Ermlands*, ZGAO, XI (1897) 305.

⁶⁵ *Historia sztuki polskiej...*, t. II, s. 288.

⁶⁶ Reprodukacja tego rysunku pochodzi ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN.

⁶⁷ Jest wzmianka w aktach H 65, s. 69, 70, że bp Grabowski zarządził około 1751 r., by 20 000 florenów darowanych na ozdobę kościoła w Krośnie użyć na budowę jego fasady.

⁶⁸ H. Wölfflin, *Renaissance und Barock*, München 1908, s. 29, a także A. Maśliński, *Architektura renesansu włoskiego wobec antyku rzymskiego*, Lublin 1954, s. 77.

kowe z wykrojonymi lunetami, mieszczącymi okna zamknięte w górze łukiem odcinkowym⁶⁹.

Szukając dalszych analogii do omawianego zabytku nie można pominąć znajdujących się również na terenie Warmii barokowych kościołów pielgrzymkowych w Głotowie⁷⁰ i Międzyzlesiu⁷¹ (oba w pow. lidzbarskim). Posiadają one, tak jak i kościół w Krośnie, jedną prostokątną nawę analogicznie podzieloną wewnątrz na trzy przęsła za pomocą podwójnych pilastrów, między którymi znajdują się arkadowe wnęki przeznaczone na ołtarze⁷² (ryc. 13 i 14), z tą różnicą, że wykrój wnęk świątyni w Krośnie jest bardziej urozmaicony niż w obu pozostałych. Trzy porównywane nawy kryje też analogiczne sklepienie kolebkowe z lunetami i gurtami. Jak w kościele głotowskim, tak i w krośnieńskim przedłużenie nawy stanowi węższe i przylegające do niej od wschodu dłuższym bokiem prostokątne jednoprzęsłowe prezbiterium, zasklepione kolebką. W Głotowie inaczej jednak rozwiązana jest zakrystia. Przedstawia się ona jako pojedyncze pomieszczenie wielkości i kształtu prezbiterium, umieszczone poza nim⁷³.

Analogiczne barokowe kościoły jednonawowe z wnękami arkadowymi zamiast naw bocznych lub kaplic omawia F. Klein⁷⁴. Występują one na terenie Krakowa i stanowią dość liczną grupę, do której należą kościoły: św. Józefa (1635—1642), św. Marcina (1638—1644)⁷⁵, pp. Wizytek (fund. w 1695 r.), św. Jana (przebud. w 1. poł. XVII w.), św. Norberta (1635—1648) i inne. Są to zabytki powstałe wcześniej od omawianych powyżej. F. Klein szuka ich pierwowzoru we Włoszech, a zwłaszcza w Rzymie, wskazując na istniejący tam kościół S. Domenico e Sisto, wzniesiony przez Wincentego della Greca w 1630 r.⁷⁶ Wydaje się to słuszne ze względu na analogię rzutu poziomego rzymskiego kościoła⁷⁷ do rzutów poziomych kościołów krakowskich, omawianych przez F. Kleina. Wśród

⁶⁹ Łuk odcinkowy jest często stosowany w architekturze baroku w górnym zamknięciu okien.

⁷⁰ Kościół w Głotowie powstał w latach 1722—1726. Wiadomości historyczne o nim znajdujemy w: A. Grunwald, *Das Kirchspiel Glottau*, Guttstadt 1931.

⁷¹ Kościół w Międzyzlesiu powstał w latach 1752—1756. Jego dzieje zamieszcza: *Die Kapelle zum hl. Kreuz in Schönwiese*, „Pastoralblatt für die Diocese Ermland”, Braunsberg 1886, s. 43—47.

⁷² Kościół w Głotowie posiada dodatkowo nad wnękami empory.

⁷³ W Międzyzlesiu ołtarz jest ustawiony w trzecim przęsle nawy, a prostokątne pomieszczenie za nawą stanowi zakrystię.

⁷⁴ F. Klein, *Kościół barokowe Krakowa*, „Rocznik Krakowski”, 15 (1913) 120—126.

⁷⁵ Plan kościoła św. Marcina, ibidem, s. 120, ryc. 21.

⁷⁶ Ibidem, s. 126.

⁷⁷ Rzut poziomy kościoła S. Domenico e Sisto, ibidem, s. 124, ryc. 24.

nich kościół pp. Wizytek nie tylko w planie, ale i w całości wykazuje wielkie podobieństwo.

Ważnym elementem w architekturze obiektu krośnieńskiego są otaczające go krużganki z włączonymi w ich obręb kaplicami. Powstały one, jak już wspomniano w dziejach kościoła, dopiero w latach 1768—1777, choć budowę ich rozpoczęto w 1726 r. Za wzór dla nich posłużyły z pewnością wzniesione w latach 1695—1708 krużganki i kaplice sanktuarium świętolipskiego. Analogię wykazują przede wszystkim rzuty poziome obu założeń krużgankowych, stanowiące czworobok usytuowany wokół kościoła, z tą różnicą, że w Świętej Lipce przebiega on regularnie, w Krośnie natomiast załamuje się w środku skrzydeł bocznych odcinkiem koła ku cmentarzowi zwężając go lekko i przechodząc prosto w kierunku wschodu (ryc. 1). Podobnie też jest rozwiązana ich bryła architektoniczna. W obu założeniach dwa skrzydła boczne oraz tylne, przykryte dachem dwuspadowym, zamknięte są od zewnątrz ścianą, podzieloną rytmicznie lizenami wspierającymi dość skromne w profilu belkowanie, od strony cmentarza zaś otwierają się półkolistymi arkadami (ryc. 1, 9, 16). Analogicznie również przedstawiają się obie ściany frontowe krużganków, na których osi mieszczą się trzy otwory wejściowe. Różnica tkwi w tym, że w Świętej Lipce wypełnione jednolicie żelazną kratą tworzą bardziej zwartą całość, w Krośnie natomiast są wyraźnie oddzielone od siebie i rozwiązane o wiele skromniej. Krata wypełnia tylko środkowy otwór, w bocznych zastosowane są jednoskrzydłowe drewniane drzwi (ryc. 8, 12). Wnętrza krużganków, zarówno krośnieńskich, jak i świętolipskich, kryją sklepienia kolebkowe z lunetami (ryc. 10).

Architektura wznoszących się ponad krużganki narożnych kaplic również wykazuje w obu wypadkach pewne podobieństwo, przede wszystkim w kwadratowym rzucie poziomym oraz w użyciu kopuł wspartych na pendentywach. W szczegółach zaś widoczne są różnice.

Analogiczne założenia krużgankowe spotykamy w innych sanktuariach pielgrzymkowych Warmii, mianowicie w Stoczku (pow. Lidzbark Warmiński) i w Chwałęcinie (pow. Braniewo). W Stoczku powstały wraz z kaplicami w latach 1708—1711⁷⁸. Otaczają one kościół nieregularnym czworobokiem łącząc się z prezbiterium kościoła środkiem wschodniego ramienia, do którego przylega również klasztor. Krużganki te w przeciwieństwie do krośnieńskich i świętolipskich zamknięte są z obu stron. Od strony cmentarza w miejscu dawnych arkad zamurowanych w 1741 r. posiadają w każdym przejściu półkoliste okna. Podobnie w ich narożach występują czworoboczne w planie kaplice, z których dwie od strony zachodniej kryte są kopułami na pendentywach, pozostałe zaś

⁷⁸ A. Boenigk, *Kloster Springborn*, Braunsberg 1917.

od wschodu włączone w dach klasztoru sklepieniem kolebkowym (ryc. 17).⁷⁹

Kościół pielgrzymkowy w Chwałęcinie został wzniesiony w latach 1720—1728, krużganki natomiast powstały znacznie później, około 1836 r.⁸⁰, i otrzymały analogiczny układ czworoboczny oraz podobne usytuowanie wybiegających ponad nie kwadratowych kaplic krytych kopułami wspartymi na pendentywach.

Dokonana analiza porównawcza kościoła w Krośnie z pokrewnymi mu artystycznie kościołami warmińskimi⁸¹ wykazuje, że specyfiką barokowej architektury kościelnej na Warmii były sanktuaria, w których skład wchodziły: kościół jako główny trzon, obiegające go w czworobok krużganki z kaplicami na narożach oraz przylegający do krużganka klasztor względnie plebania. Zastosowanie rzadko spotykanych w architekturze kościelnej krużganków z włączonymi w ich obręb kaplicami dyktowały względy praktyczne. Jak wiadomo, były to kościoły pielgrzymkowe skupiające liczne rzesze pątników, których budynek kościelny nie mógł pomieścić. Z konieczności więc odprawiano nabożeństwa poza kościołem, w którego pobliżu znajdujące się kaplice mieściły dodatkowe ołtarze przeznaczone dla celów kultu, krużganki zaś dawały wiernym schronienie przed deszczem i upałem, a nawet służyły jako miejsce noclegu.

Warmińskie sanktuaria pielgrzymkowe z krużgankami nie są zjawiskiem odosobnionym. Analogiczne spotykamy i w innych regionach Polski. W województwie poznańskim krużganki występują w drewnianym kościele pielgrzymkowym w Bralinie, wzniesionym w 1711 r., oraz w sanktuarium pielgrzymkowym w Kazimierzu Biskupim. W województwie bydgoskim istnieją trzy kościoły pielgrzymkowe z krużgankami: pobernardyńskie w Skępem (pow. Lipno) z 1767 r., w Świeciu n. Wisłą z 1720 r. oraz w Kcyni (pow. Szubin) z 1780 r. Kilka sankturiów z krużgankami posiada też województwo kieleckie: w Świętej Katarzynie (pow. Kielce) przy kościele i dawnym klasztorze bernardynów (obecnie bernardynek) z 2. ćwierci XVII w., w Solcu (pow. Iłża), gdzie krużganki otaczają prostokątny dziedziniec przed kościołem św. Stanisława, który wraz z należącym doń klasztorem reformatów pochodzi z 1626 r., w Pińczowie przy kościele reformatów wzniesionym łącznie z klasztorem w latach 1686—1706 oraz w Paradyżu (pow. Opoczno) w kościele bernardynów, który razem z klasztorem wybudowano w latach 1747—1757. W wo-

⁷⁹ Plan wykazuje błąd w oznaczeniu sklepień kaplic krużgankowych, dwie bowiem z nich od frontu mają nie sklepienie krzyżowe, lecz kopułę na pendentywach.

⁸⁰ A. Lingnau, *Die Wallfahrtskirche in Stegmannsdorf, Braunsberg* 1907.

⁸¹ W kościołach w Głotowie i Międzyzlesiu zamiast krużganków zastosowano czworoboczne mury z kaplicami na narożach.

jewództwie łódzkim przykładem zastosowania krążganków jest kościół i klasztor dominikański w Świętej Annie (pow. Radomsko) z lat 1609—1668⁸². Spotykamy też krążganki w województwie krakowskim w sanktuarium maryjnym w Kalwarii Zebrzydowskiej (pow. Wadowice) oraz na Śląsku w Bardo i w Wambierzycach (pow. Kłodzko). W tej ostatniej miejscowości krążganki nie występują samodzielnie, lecz stanowią wspólny człon z kościołem jako jego obejście.

Poza granicami Polski liczne barokowe sanktuaria pielgrzymkowe z krążgankami znajdują się na terenie Czech i Moraw. Uczony niemiecki J. Morper⁸³ omawiając typy tych założeń architektonicznych zwraca uwagę na ewolucję sanktuariów w ogóle od typu „prymitywnego”, który określa jako *Haufenanlage*, czyli założenie przedstawiające skupienie mniejszych kościołów i kaplic nie powiązanych ze sobą, lecz ułożonych wokół centralnego punktu, tj. kościoła pielgrzymkowego. Typ ten o układzie nieregularnym rozpowszechniony był od początku XVIII w. Jako przykłady w Polsce mogą służyć Kalwarie: Zebrzydowska, Wileńska i Wejherowska. Tego rodzaju sanktuaria wystąpiły licznie we Włoszech, zwłaszcza na terenie Piemontu, oraz w Hiszpanii. To luźne i nieuregulowane w układzie założenie pielgrzymkowe ustąpiło miejsca założeniom bardziej uregulowanym i powiązanim organicznie, z których można wydzielić dwa typy: 1. gdy kaplice lub kościoły ustawione są na głównych osiach centralnej budowli, co w całości daje rozczłonkowaną, ale regularną strukturę, 2. gdy kaplice włączone są w orbitę krążganków. Ten drugi typ jest układem najbardziej związanym organicznie o regularności podkreślonej rytmiką przeseł krążgankowych, akcentowanych występami kaplic. Charakteryzuje on założenia pielgrzymkowe czesko-morawskie, a także polskie, zwłaszcza warmińskie. Na terenie Czech i Moraw ten typ przedstawia szczególnie zróżnicowane oblicze, krążganki bowiem posiadają w nim szereg form: 1. przebiegają koncentrycznie zgodnie z linią planu kościoła (Tannaberg — zach. Czechy), 2. dołączone są do kościoła (Maria-Trost — Morawy, Loretto w Pradze), 3. występują fragmentarycznie (Stara Boleslav), 4. opasują kościół (Święta Góra w Píbram — pld. Czechy, ryc. 18), 5. zakreślone są linią koła lub owalu (Hejnice — pñ. Czechy).

Dwie z tych form spotykamy na Warmii. W Świętej Lipce, Krośnie i w Chwałęcinie krążganki z włączonymi w ich linię kaplicami wystę-

⁸² Wiadomości dotyczące wymienionych kościołów z krążgankami w Polsce zaczerpnięte są w większej części z *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*.

⁸³ J. Morper, *Zur Geschichte des osteuropäischen Wallfahrtskirchentypus, Heilige Berge und marianische Gnadenburgen in Böhmen und Mähren*, „Die Christliche Kunst”, 22 (1926) 121—142. Dziękuję panu prof. drowi Zbigniewowi Hornungowi za zwrócenie mi uwagi na niniejszy artykuł J. Morpera.

pują samodzielnie otaczając kościół. W Stoczku natomiast są z nim sprzężone.

4

Zagadnienie autorstwa kościoła w Krośnie jest trudne do rozwiązania ze względu na brak bliższych danych archiwalnych. Jan Krzysztof Reimers, nie wspomniany w aktach dostępnych autorce, jest notowany w słownikach⁸⁴ i literaturze niemieckiej⁸⁵ jako budowniczy tego kościoła, a nie jako architekt. W pewnym stopniu potwierdza to wzmianka archiwalna zamieszczona w *Status loci Crossen* z r. 1715, mówiąca, że ksiądz Simonis „[...] totam mentem laboreque in aedificationem novae Ecclesiae Crossensis convertit procurata sibi Varsavia delineatione schematis eiusdem [...]”⁸⁶. Jeżeli ją przyjąć za pewną, należy przypomnieć, jakich architektów w tym czasie posiadała Warszawa i który z nich ewentualnie mógł być projektodawcą omawianego obiektu.

Czynni byli tam wówczas architekci włoscy pochodzący z Valsoldy, Józef Fontana młodszy (zm. ok. 1740 r.), Józef Szymon Belotti (zm. 1708 r.), jego bratanek Tomasz starszy (ur. ok. 1667, zm. 1715 r.) oraz Józef Piola (zm. 1 XII 1715 r.)⁸⁷.

Żadnego z pierwszych trzech nie da się związać z budową kościoła w Krośnie. Jedynie może być brany pod uwagę Józef Piola. Nie znamy daty jego urodzenia, lecz wiemy, że od 1693 r. był czynny w Warszawie jako architekt w służbie królewskiej, za co w 1715 r. otrzymał od Augusta II „przywilej rozporządzania majątkiem, zwolnienie od podatków oraz tytuł architekta królewskiego”⁸⁸. Za jego pewne dzieło w Warszawie uznany jest kościół Św. Ducha.

Dwa istotne momenty w jego życiu wpłynęły na wysunięcie hipotezy, że Piola projektował kościół w Krośnie: jego działalność architektoniczna w Szczuczynie i w Nakomiatach.

Miasteczko Szczuczyn (woj. białostockie) założył Stanisław Antoni Szczuka (1654—1710), podkanclerzy litewski i wielki przyjaciel króla Jana Sobieskiego. Dość ważnym faktem w naszych rozważaniach wy-

⁸⁴ St. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1955, s. 255; A. Poschmann, *Reimers Johann Christoph*, [W:] *Altpreussische Biographie*, hrsg. von Ch. Krollmann, Marburg/Lahn 1963, t. II, s. 548.

⁸⁵ A. Ulbrich, *Kunstgeschichte Ostpreussen...*, s. 172; A. Boetticher, op. cit., s. 168.

⁸⁶ B 51, s. 5.

⁸⁷ S. Kozakiewicz, *Valsolda i architekci z niej pochodzący w Polsce*, „Biuletyn Historii Sztuki i Kultury”, IX (1948), nr 3/4.

⁸⁸ M. Karpowicz, *Architekci warszawscy w Szczuczynie na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, XIX (1957), nr 3, s. 237.

daje się jego małżeństwo zawarte w 1695 r. z Konstancją Marią Potocką, synowicą prymasa Teodora Potockiego⁸⁹, który w latach 1711—1723, jak wiemy, był księciem Warmii, a przede wszystkim głównym fundatorem kościoła w Krośnie. W 1696 r. sprowadził Szczuka do Szczuczyna księży pijarów i rozpoczął wielkie przedsięwzięcie budowlane, na które złożyły się budowa zamku i miasta oraz budowa klasztoru z kościołem. Klasztor ukończono w 1700 r. i wkrótce potem zaczęto według planów wykonanych przez Józefa Piolę budowę kościoła, którego fundamenty w 1701 r. poświęcił Andrzej Chryzostom Załuski⁹⁰, biskup warmiński w latach 1698—1711. W dokumentach istnieje wzmianka, że biskup ten wyraził zgodę na budowę kościoła w Krośnie⁹¹. Być może więc zamówił też i jego plan u znanego mu prawdopodobnie przez kontakt ze Szczuczynem architekta Józefa Pioli. Jeszcze słuszniejsza wydaje się sugestia, że projekt krośnieński zamówił u Pioli sam fundator kościoła — bp Potocki, który będąc przypuszczalnie w łączności ze Szczuczynem, znał prawdopodobnie tego architekta.

Niczym dziwnym nie jest w tych przypuszczeniach analogia kościoła w Krośnie do kościoła w Świętej Lipce. Piola, budując w latach 1704—1706 pałac w Nakomiatach k. Kętrzyna dla barona Howerbecka, rezydenta brandenburskiego w Warszawie⁹², mógł widzieć znajdujący się w pobliżu kościół w Świętej Lipce i posłużyć się nim jako wzorem dla interesującego nas obiektu⁹³.

LE SANCTUAIRE BAROQUE DE KROSNO EN VARMIE

L'actuelle église du centre de pèlerinages de Krosno (poviat de Braniewo), remplaçant deux chapelles successives, est due à l'initiative de l'abbé Gaspar Simonis sous le patronage de l'évêque Théodore Potocki (1711—1723). Ce même prélat en posa la première pierre en 1715 et, cinq ans plus tard, consacra l'église en l'honneur de la Visitation de la T.S.V. et de St. Joseph. La construction de l'édifice était dirigée par un architecte d'Orneta, Jean Christophe Reimers (né vers 1660, m. 1720), selon des plans dressés à Varsovie. La cure date des années 1724—1726. L'édification de la galerie ouverte et des chapelles d'angle, commencée en 1726, subit un assez long arrêt. Elle ne fut reprise qu'en 1768 et menée à terme en 1777.

L'ensemble des bâtisses à Krosno se compose de trois parties: l'église, à chevet orienté vers l'est, la galerie formant rectangle à l'entour et ouvrant sur la cour avec chapelles d'angle, enfin la cure, appuyée à l'aile nord de la galerie.

⁸⁹ Ibidem, s. 227.

⁹⁰ Ibidem, s. 232.

⁹¹ B 51, s. 3.

⁹² M. Karpowicz, l.c., s. 237.

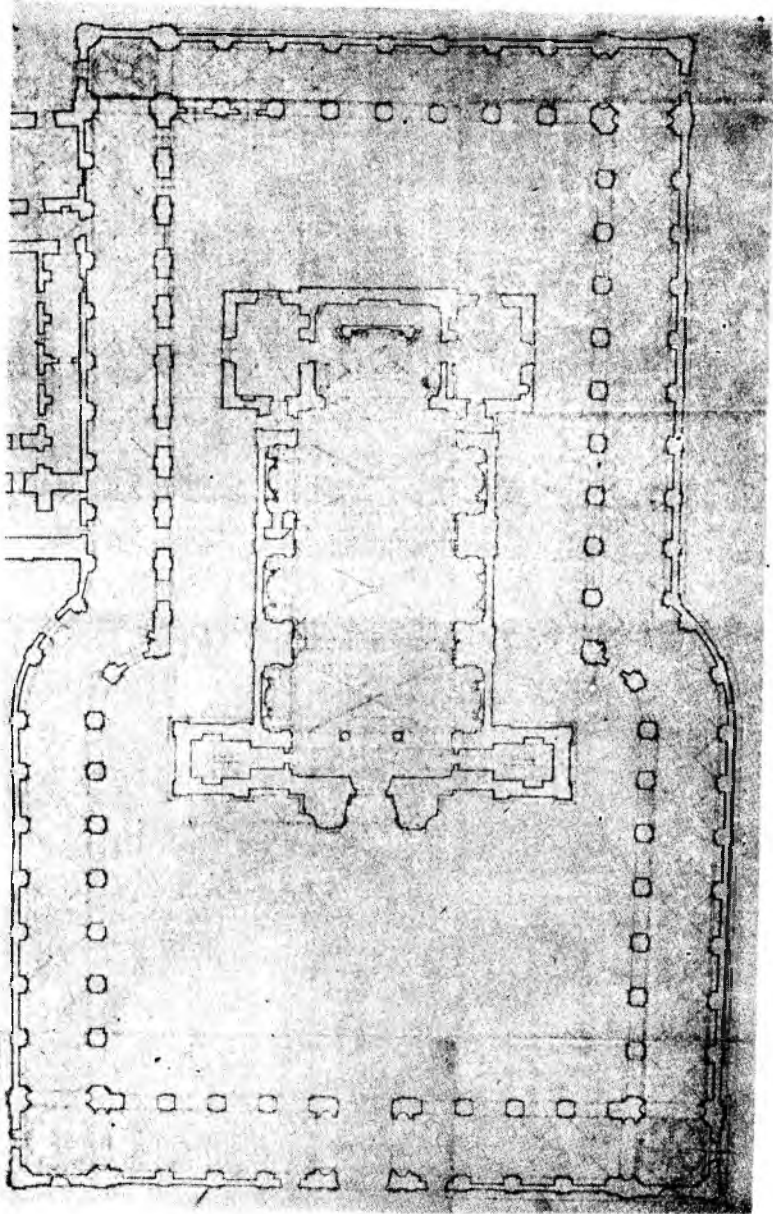
⁹³ Analiza porównawcza dzieł Pioli z architekturą kościoła w Krośnie nie została w niniejszym artykule przeprowadzona ze względu na brak miejsca.

L'église révèle les traits caractéristiques du baroque, analogues à celles du sanctuaire des pèlerinages de Święta Lipka. Les deux édifices possèdent deux sacristies, situées sur les côtés du choeur rectangulaire, et une façade à deux tours, de conception similaire. Elles diffèrent entre autres en ce que l'église de Święta Lipka a trois nefs tandis que celle de Krosno n'en compte qu'une avec niches semi-circulaires aménagées dans les parois latérales et destinées aux autels. Un plan semblable de nef unique à niches latérales apparaît dans les églises de Głotów et Międzyzlesie (powiat de Lidzbark Warmiński). F. Klein, dans son étude sur les églises de plan analogue existant à Cracovie, en voit l'archétype dans l'église romaine S. Domenico e Sisto.

Le trait caractéristique de l'ensemble architectonique de Krosno réside dans l'emploi de la galerie — cloître avec chapelles d'angle. Nous en trouvons de semblables à Stoczek (pov. de Lidzbark Warmiński), Święta Lipka (pov. de Kętrzyn) et à Chwałęcín (pov. de Braniewo); d'autres régions de la Pologne en ont connu également l'emploi: Kalwaria Zebrzydowska, Świecie sur Vistule, Bardo en Silésie, etc. Hors de la Pologne les églises baroques à l'intérieur d'une galerie rectangulaire apparaissent en assez grand nombre en Bohême et Moravie.

L'absence d'informations d'archives plus précises ne permet pas de déterminer l'auteur du plan de l'église de Krosno. L'on suppose qu'il fut dessiné par un architecte originaire de Valsolda, Joseph Piola (né ?, 1 XII 1715), fixé à Varsovie après 1693.

Ryc. 1. Kościół w Krośnie. Rzut poziomy.
Zbiory Instytutu Sztuki PAN

Ryc. 2. Kościół w Krośnie. Widok ogólny.

Zbiory AKBO

Ryc. 3. Kościół w Krośnie. Fragment fasady.

Zbiory Instytutu Sztuki PAN

Ryc. 4. Kościół w Krośnicach. Fragment fasady.
Zbiory AKBO

Ryc. 5. Kościół w Krośnicach.
Elewacja boczna i wieża.

Zbiory AKBO

Ryc. 6. Kościół w Krośnicach. Sklepienie nawy głównej.
Zbiory AKBO

Ryc. 7. Kościół w Krośnicach. Boczna kaplica.
Zbiory AKBO

Ryc. 8. Kościół w Krośnice. Elewacja obejścia cmentarnego.

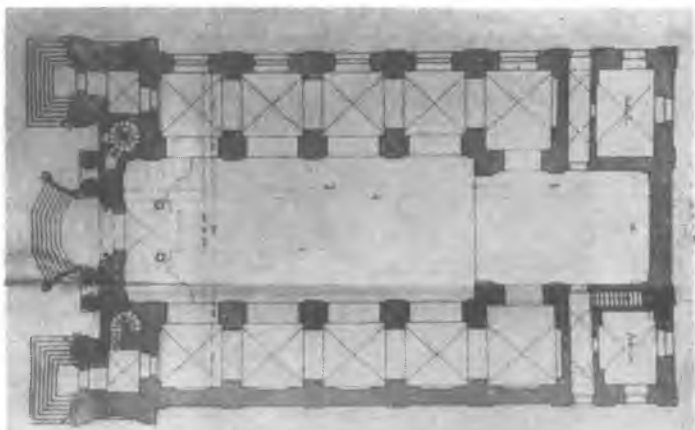
Ryc. 9. Kościół w Krośnie.
Krużganki i wieża narożna
cmentarza.

Zbiory AKBO

Ryc. 10. Kościół w
Krośnie. Krużganek
cmentarny.

Zbiory AKBO

Ryc. 11. Kościół w Świętej Lipce. Rzut poziomy.

Fot. A. Ulbrich

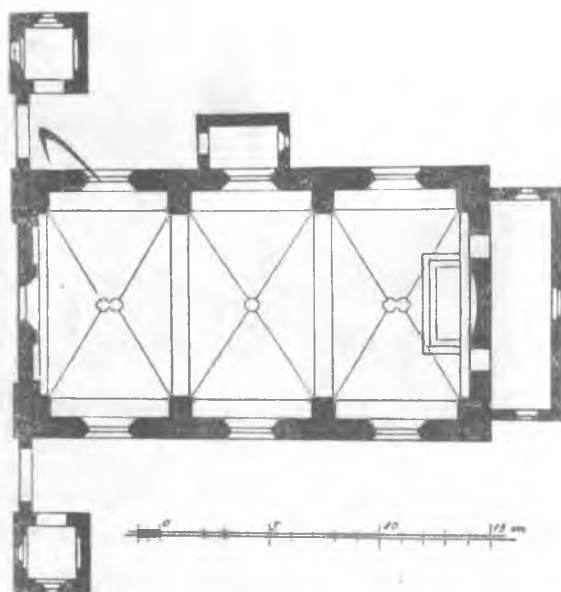

Ryc. 12. Święta Lipka. Kościół pielgrzymkowy.

Zbiory Instytutu Sztuki PAN

Ryc. 13. Kościół w Głotowie, Fragment wnętrza.
Fot. M. Bąbicka

Ryc. 14. Kościół w Międzyzylesiu. Rzut poziomy.
Wg A. Boettichera

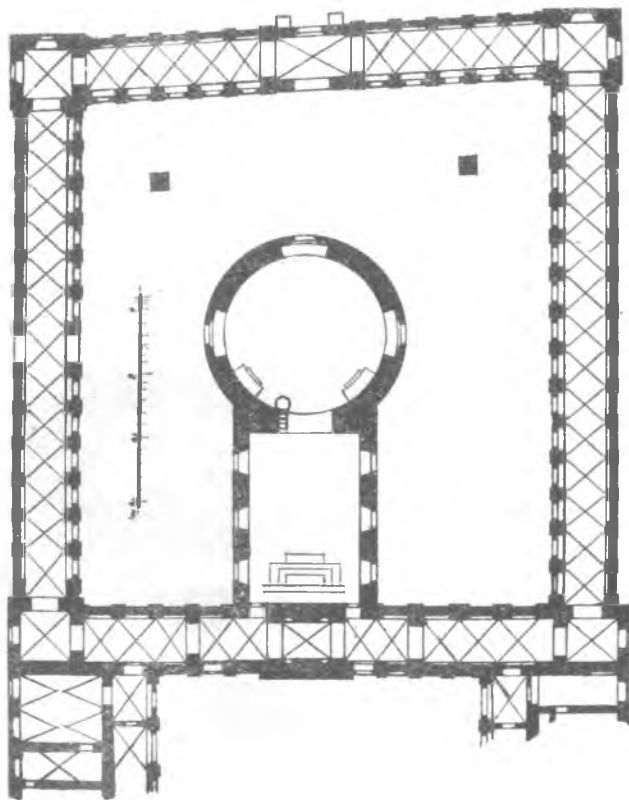

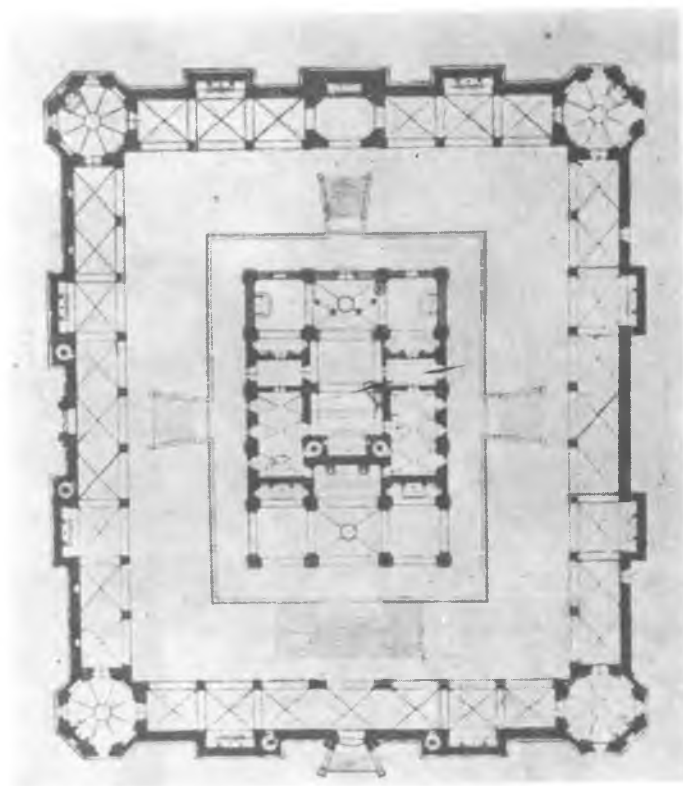
Ryc. 15. Kościół w Krośnicy.
Widok ogólny z 1750 r. wg Denitza.
Zbiory Instytutu Sztuki PAN

Ryc. 16. Kościół w Świętej
Lipce. Fragment krużganka.
Zbiory Instytutu Sztuki PAN

Ryc. 17. Kościół w Stoczku. Rzut poziomy.
Wg A. Boettichera

Ryc. 18. Kościół w Příbram (Czechosłowacja).
Rzut poziomy.

Wg J. Morpera